

Dr MIOMIR JAKŠIĆ

KEJNZIJANSKI KONSENSUS: EKONOMSKE I POLITIČKE DIMENZIJE

U ovom radu želeli bismo da ukažemo na ekonomske i političke posledice raskidanja kejnzijanskog konsensusa, do čega je došlo početkom 70-ih godina. U sferi ekonomije monetaristička „kontra-revolucija“ ugrozila je kejnzijanizam koji je u čitavom posleratnom periodu svojim uspesima u domenu realnih veličina dohotka i zaposlenosti onemogućavao rast nadnica i cena, nagomilavanje budžetskih i platno-bilansnih deficita. U sferi političkih odnosa kejnzijanski konsensus je značio svojevrsni društveni dogovor klasa — rada i kapitala iz koga su proisticale obaveze ali i prava koja su omogućavala stabilnost političkih odnosa. Analiziraćemo neke od uzroka i posledica raskidanja ovog konsensusa, što je u domenu teorije osnažilo liberalno-tržišnu orijentaciju: u ekonomiji sada dominira monetaristički liberalizam, a u sferi politike parlamentarni individualizam. U oba slučaja pojedinci, kao ekonomski i politički akteri nezavisno od države uređuju odnose na nivou ekonomske i političke instance. U prvom delu analiziraćemo ekonomske dimenzije kejnzijanskog konsensusa, a u drugom političke.

I

Osnovu kejnzijanizma u ovom radu istraživaćemo u ravni Hiskovog IS-LM dijagrama koji na najbolji način ilustruje Kejnsovo shvatanje opšte ravnoteže u privredi.¹ Taj model svodi se na

¹ B. Šoškić, *Ekonomske doktrine*, Savremena administracija, Beograd, 1980. M. Jakšić, „Kejnzijansko i monetarističko shvatanje privredne ravno-

dva tržišta — tržište dobara (ravnoteža IS — ili investicije štednja — i tržište novca (ravnoteža LM — ili ponuda-tražnja za novcem). Izjednačavanjem štednje i investicija na tržištu dobara i ponude i tražnje za novcem na tržištu novca stvara se i opšta ravnoteža.²

IS-LM model M. Blaug³ predstavio je sledećim sistemom jednačina:

$$\text{funkcija dohotka} \quad Y = C(Y,r) + I(Y,r) \quad (1)$$

$$\text{tražnja za novcem} \quad D_n = L(Y,r) \quad (2)$$

$$\text{produkciona funkcija} \quad Y = f(N), f'(N) > 0 \quad (3)$$

$$\text{tražnja za radom} \quad f'(N) = F(w/p) \quad (4)$$

$$\text{ponuda rada} \quad N = N(w/p) \quad (5)$$

Y predstavlja nacionalni dohodak, C i I su potrošnja i investicija, r je kamata, w su nadnice, a p cene, N je zaposlenost. Ponuda novca je egzogeno data. Sistem svojom ravnotežom na tržištu roba izjednačava štednju i investicije, na tržištu novca ponudu i tražnju za novcem, na tržištu faktora određuju se nadnice i kamata, na tržištu rada izjednačava se ponuda i tražnja za radom, a produkciona funkcija određuje nivo proizvodnje. Tako su četiri ključne varijable dohodak (Y), kamata (r), nadnice (w/p) i zaposlenost (N).

Na tržištu dobara određuje se skup ravnoteži investicije-štednja (IS), a M. Blaug je razliku neoklasike i Kejnso objasnio time što su kod neoklasike štednja i investicije u funkciji kamate, a kod Kejnso pored kamate i dohotka.⁴ Kriva IS može se dobiti na sledeći način:⁵

Funkcija investicija je opadajuća u odnosu na kamate, dok je funkcija štednje (ili, komplementarno, potrošnje) rastuća funkcija dohotka, a nagib krive od 45° u kvadrantu I — S pokazuje njihovu jednakost, što vodi u prvom kvadrantu izvođenju skupa ravnoteži investicije — štednja — krivoj IS. Pri tom se može poći od bilo koje veličine (R₁, I₁ ili S₁) i „unaokolo“ doći do tačka krive IS.

Ravnoteža na tržištu novca može se grafički predstaviti na sledeći način:⁶

teže“, *Ekonomist*, br. 2, 1985, preštampano u „Kejns, post-kejnzijanci i savremena privreda“, urednici L. Pejić i M. Jakšić, Ekonomski fakultet, Beograd.

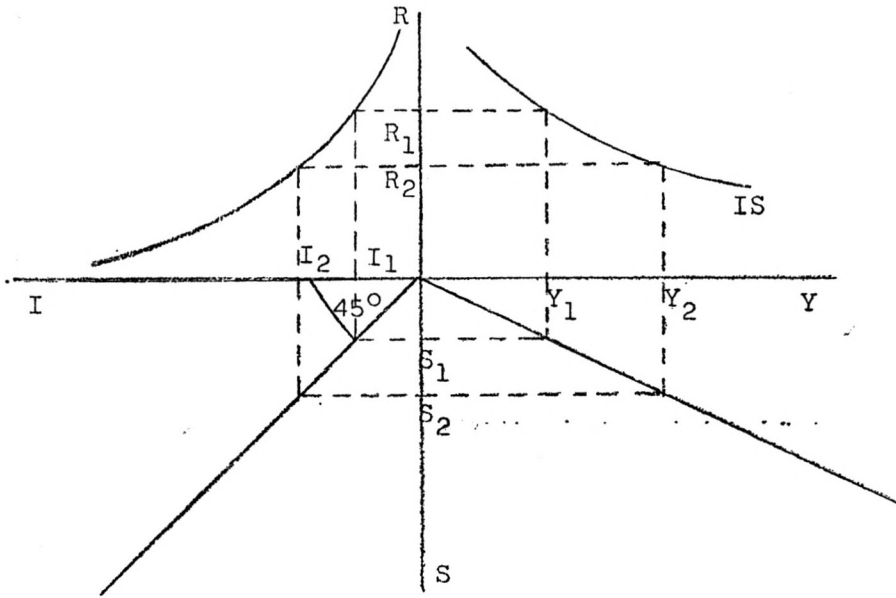
² M. Blaug, *Economic Theory in Retrospect*, CUP, Kembridž, 1983, str. 665, 666; Vid. i „Kritika građanske ekonomije“, *Marksizam u svetu*, br. 5, 1985.

³ M. Blaug, op. cit., str. 665.

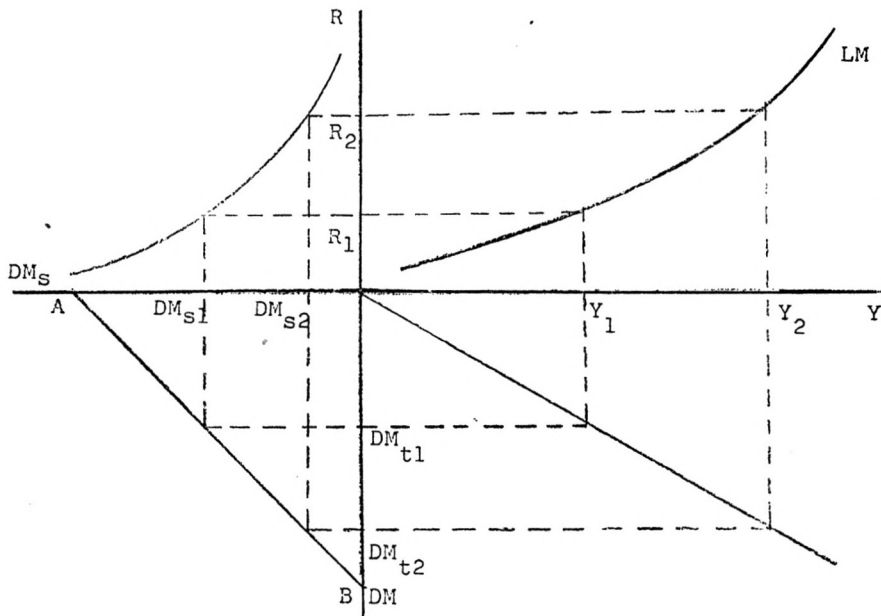
⁴ Isto, str. 668.

⁵ R. P. Rea i C. Crook, „*Economist*“ *Economics*, Penguin, London, 1986, str. 24.

⁶ Isto, str. 25.

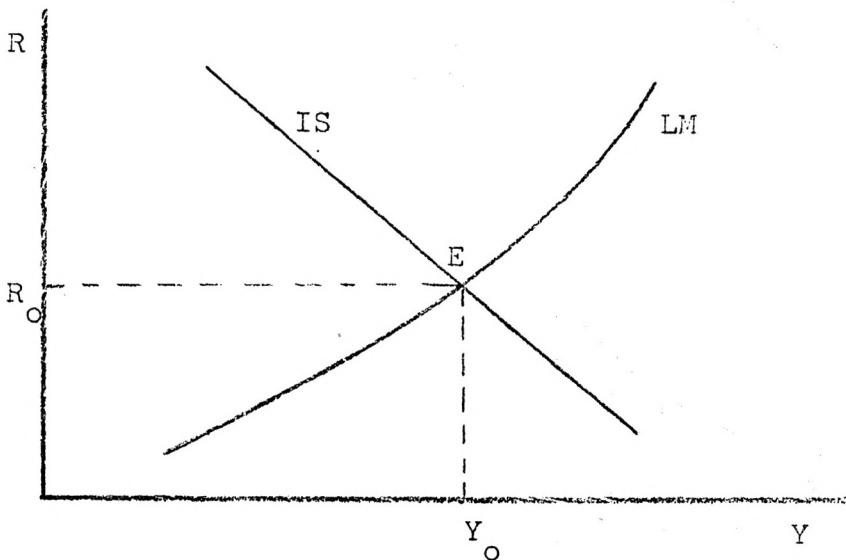

Slika 1.

Slika 2.

Spekulativna tražnja za novcem (DM_s) je opadajuća funkcija kamate (R), prema Kejnsovoj „zamci likvidnosti“; u kvadrantu DM_s — DM pokazuje se raščlanjavanje novčane mase na transakcioni (DM_t) i spekulativni novac. U tački A, na primer, nema transakcionog novca, sve je samo spekulativni; ili, u tački B, sve je samo transakcioni novac, spekulativnog nema. U kvadrantu DM — Y prikazana je tražnja za transakcionim novcem, koja je rastuća funkcija dohotka. I kao što je na tržištu dobara izjednačena štednja sa investicijama u kvadrantu I — S , tako je i ovde izjednačena spekulativna i transakciona tražnja za novcem u kvadrantu DM_s — DM . I ovde tri kvadranta „pune“ prvi u kome se uspostavlja ravnoteža kamate (R) i dohotka (Y) na tržištu novca; ukoliko pođemo, na slici 2, od kamate R_1 do tražnje DM_{s1} , zatim do DM_{t1} , dohotka Y_1 i opet do kamate R_1 . Ukoliko postupak ponovimo dobijamo i drugu tačku i ravnotežu je određena: nju predstavlja kriva LM. Povezujući krive IS i LM dobijamo ravnotežu između kamate i dohotka i na tržištu dobara i tržištu novca, koja se može predstaviti na sledeći način:

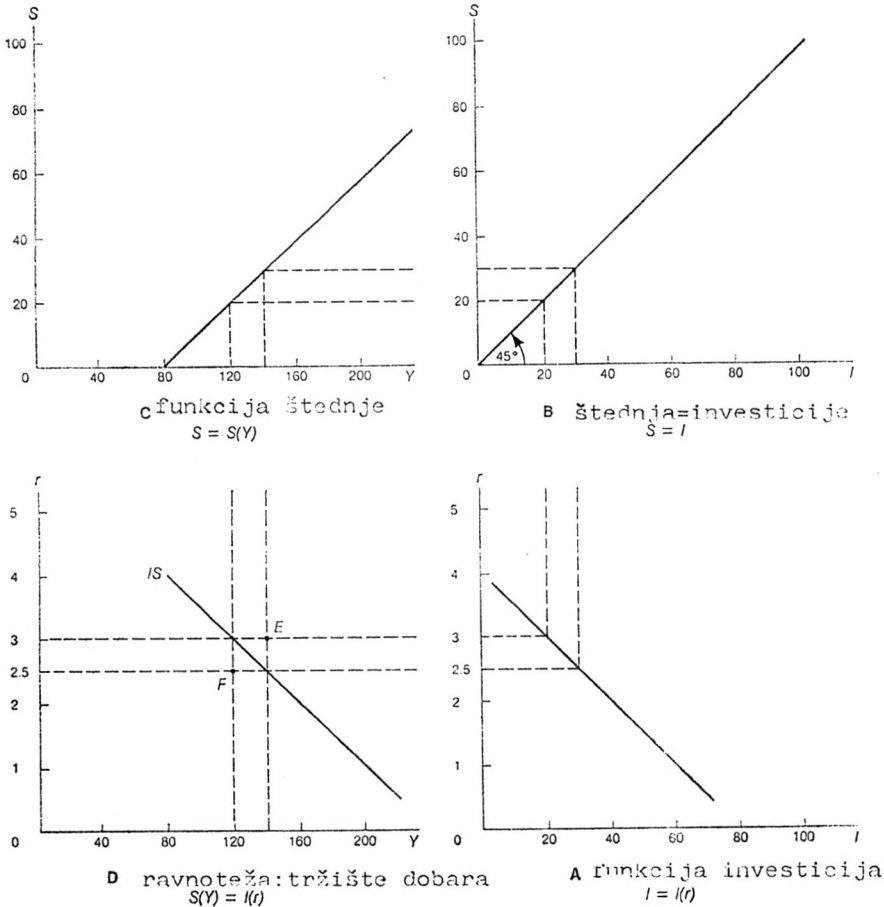

Slika 3.

Ukoliko su krive IS ili LM potpuno neelastične, tada će se promene ispoljiti jedino u povišenju kamate, bez promene dohotka, a ukoliko su savršeno elastične promene će se ispoljiti samo u promeni dohotka, bez promene kamate.⁷ Svaki poremećaj ravnoteže na tržištu dobara (ekspanziona/kontrakciona politika) značio

⁷ Vid. M. Jakšić, op. cit.

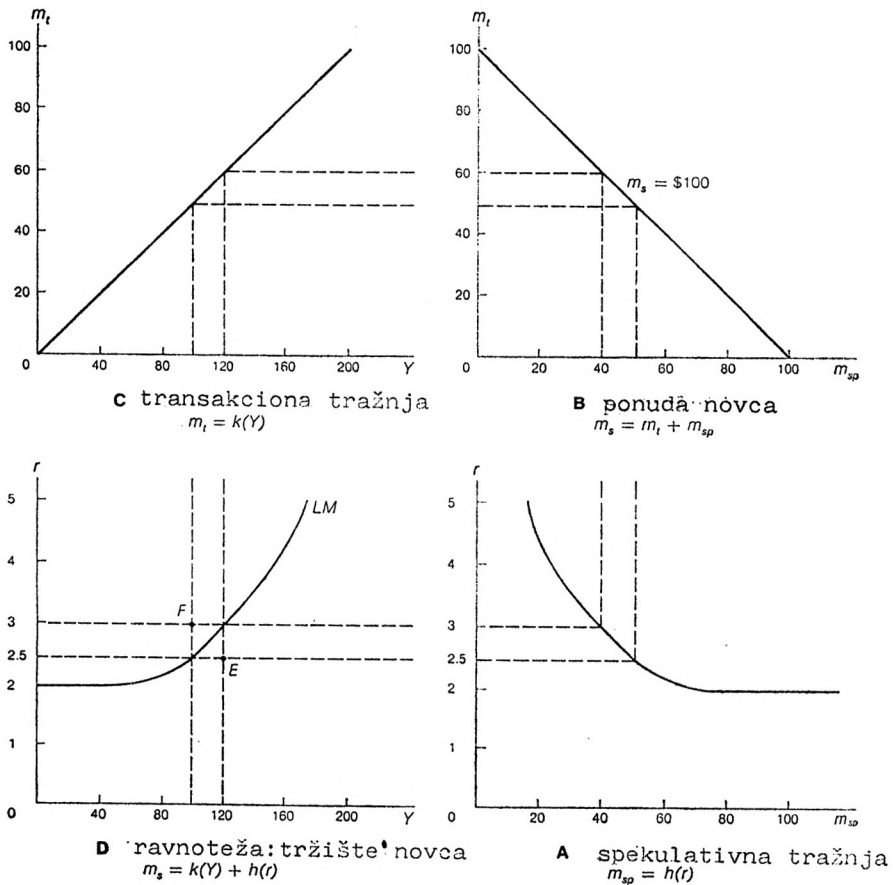
bi pomeranje krive I u kvadrantu I—R (od koordinatnog početka u slučaju ekspanziona, a ka koordinatnom početku, u slučaju restriktivne politike), dok se promena na tržištu novca ispoljava kao pomeranje krive DM (ka koordinatnom početku u slučaju restriktivne politike, ili od koordinatnog početka u slučaju ekspanziona politike); u oba slučaja ne remeti se ravnoteža I—S (nagib 45°) odnosno nagib 45° kod krive DM.

Slika 4.

Osnovu povezivanja tržišta dobara i novca predstavlja uprošćena pretpostavka koju je trebalo odbaciti da se na tržištu IS kamata uzima kao nepromenljiva, mada je jasno da, na primer, pad kamata podstiče investicije, što preko povećane tražnje, dovodi u narednoj sekvenci do njenog rasta; ili, da tržištu LM, to je bila

pretpostavka o datom dohotku, mada povećana ponuda novca, povećavajući dohodak i snižavajući kamate, u narednoj instanci izaziva potrebu povećavanja kamata i smanjivanja inflacionirnog dohotka. Otuda na tržištu IS kamate nisu date, niti je na tržištu LM dohodak dat.⁸ Problem ravnoteže IS—LM koji je prvi razradio Dž. Hiks⁹ svodio se na problem: da bi se odredila kamata treba znati

Slika 5.

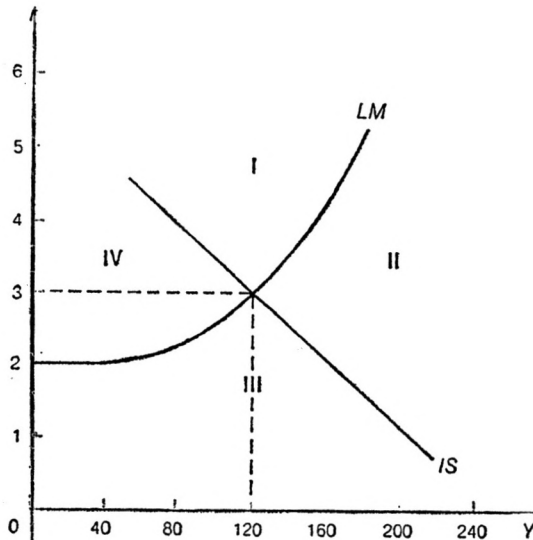
dohodak, a da bi se odredio dohodak treba znati kamatu; rešenje je ponuđeno u njihovom istovremenom određivanju.¹⁰

⁸ E. Shapiro, *Macroeconomic Analysis*, Harcourt, Njujork, 1978, str. 284.

⁹ J. Hicks, u članku „Mr. Keynes and the „Classics““, *Econometrica*, april 1937.

¹⁰ E. Shapiro, op. cit., str. 287.

Primer koji navodi E. Šapiro¹¹ razlikuje se od navedene ilustracije koju navode R. Rea i K. Kruk jedino utoliko što „razdvaja“ kvadrante, ali je zato istovremeno i numerička ilustracija, a daje i primer neravnoteže. Primer pokazuje da u delu A, za kamate 3%, investicije su 20 dolara, u delu B, to se izjednačava sa štednjom od 20 dolara, u delu C funkcija štednje određuje dohodak od 120, koji je sa kamatom 3% (deo A) produkovao krivu IS. Neravnoteža u tački F znači da bi isti dohodak (120 dolara) bio vezan za kamatu od 2,5%, a za tu kamatu investicije (30 dolara) su veće od štednje (20 dolara) da bi to ili značilo nužnost povećanja kamate na 3%, ili povećanja dohotka na 140 dolara, što je konzistentno sa IS krivom. Isto važi i za slučaj E, kada bi kamata 3% trebalo da odgovara dohotku od 140 dolara, a ta kamata (3%) povlači investicije i štednju od 20 dolara, koji su konzistentni sa dohotkom od 120 dolara, pa bi trebalo ili smanjiti kamatu na 2,5% ili povećati dohodak na 140 dolara. To je predstavljeno na slici 4.¹²

Slika 6.

Isti podaci važe i za primer ravnoteže LM na tržištu novca, gde u delu A, za kamatu 3% spekulativna tražnja iznosi 40 dolara, u delu B, transakciona je određena, za ponudu novca 100 dolara, na nivou 60 dolara, u delu C, transakciona tražnja od 60 dolara konzistentna je sa 120 dolara dohotka, što sa kamatom od 3% iz dela A formira krivu LM. I ovde su moguće neravnoteže: slučaj F bi značio da je kamata od 3% konzistentna sa dohotkom od

¹¹ Isto, str. 288.

¹² Isto, str. 288.

100 dolara, što bi smanjujući dohodak na 100 dolara, ili smanjujući transakcionu i spekulativnu tražnju, kamatu smanjilo na 2,5%, ili je održalo na nivou od 3%, ali za dohodak 120 dolara. Slično je i u tački E, gde kamata od 2,5% sa dohotkom od 120 dolara ne pripada krivoj ravnoteže LM, pa bi se ili povećala na 3% ili bi dohodak morao biti 100 dolara. Shematski to se može predstaviti.¹³

Ravnoteža bi se spajanjem krivih IS i LM uspostavila na nivou od 3% kamata i 120 dolara dohodak. Moguće se, svakako i neravnoteže, a njih E. Šapiro tumači na sledeći način:¹⁴

prostor	tržište dobara	tržište novca
I	$I < S$	$M_d < M_s$
II	$I < S$	$M_d > M_s$
III	$I > S$	$M_d > M_s$
IV	$I > S$	$M_d < M_s$

Odnosi $I-S$ i M_d-M_s mogu se objasniti nivoom kamata: na primer, u prostoru I kamate su za krivu IS iznad ravnotežnih pa je i štednja (S) veća od investicija (I), dok su tu one više od ravnotežnih i na tržištu novca, pa je ponuda novca veća od tražnje; analogno, mogu se objasniti i ostali odnosi.

Ograničeno vremensko trajanje kejnzijanske intervencije prikazaćemo na grafiku proizvodnje i tržišta rada.¹⁵

Standardni kejnzijanski mehanizam efektivne tražnje podrazumeva da višak efektivne tražnje za radom (pomeranje krive tražnje za radom, od LD_1 na LD_2) na tržištu rada povećava zaposlenost (od N_1 na N_2) i nadnice (od W_1 na W_2), povećava se proizvodnja (od Y_1 na Y_2) uz rast cena (od P_1 na P_2). Što se tiče poslodavaca „kejnzijanski konsensus“ je u redu i deluje: veća efektivna tražnja omogućava veću realizaciju i veću proizvodnju, pa se zato povećava zaposlenost i pri višim cenama i nadnicama. I kod radnika „kejnzijanski konsensus“ deluje, jer im svakako odgovara povećano zapošljavanje i više nadnice. Međutim, ove realne promene ne mogu se održati na dugi rok, jer deluje pored kratkoročne „novčane iluzije“ i efekat „realnog bilansa“ koji svaku realnu promenu dohotka na mikro nivou prevodi u opštu povećanu tražnju za novcem i održavanje relativnih odnosa cena, ali na višem nivou, ili svaku relativnu promenu cena na mikro nivou prati ubrzo i opšti rast svih cena, pa su nominalni odnosi uspostavljeni na višem nivou.¹⁶ Tako je na dugi rok kejnzijanska

¹³ Isto, str. 290.

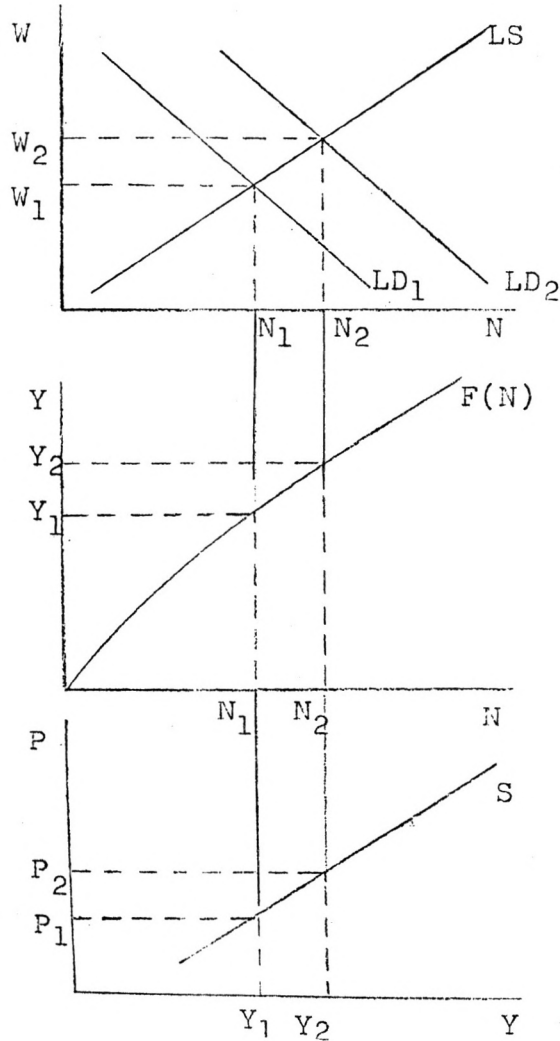
¹⁴ Isto, str. 292.

¹⁵ R. P. Rea, op. cit., str. 34, 36, 37.

¹⁶ A. Matyas, *History of Non-Marxian Economics*, 2. izd., Akademiai Kiado, Budimpešta, 1985.

intervencija u domenu promene relativnih odnosa ograničena, jer rastu nadnice i cene. Promene mogu biti delotvorne samo u kratkom roku i to dok deluje „novčana iluzija“ kod radnika primalaca nadnica ili kapitalista koji iz cena crpu svoj profit i to samo

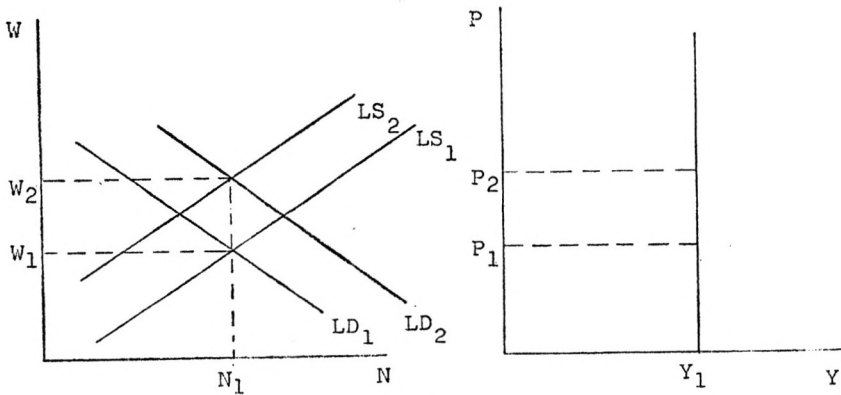

Slika 7.

dotle dok „veruju“ da se promenio sam njihov, a ne i tuđi položaj. Danas se i ova pretpostavka monetarizma „mark I“ Fridmana odbacuje od strane monetarizma „mark II“ (racionalna očekivanja) koja pretpostavljaju ne samo kašnjenje već i unapred ra-

cionalno predviđanje koje onemogućava kraću „iluziju“ o promeni relativnog statusa primalaca nadnica (rad) ili profita (kapital).

U pomenutom slučaju (slika 4) povećano zapošljavanje i više nadnice radnike posle izvesnog vremena (monetaristički „kratak rok“) navodi na zaključak da su porasle i sve cene, da su njihove nadnice u najboljem slučaju ostale iste; drugi faktor koji deluje je i „trejd-of“, izražen kroz dohodni efekat, gde bi radnici na višem nivou dohotka preferirali dokolicu i smanjivali ponudu rada.¹⁷ Ovi „naknadni“ efekti koji ograničavaju vremensko trajanje kejnzijanske ekspanzije tražnje mogu se prikazati na sledeći način:¹⁸

Slika 8.

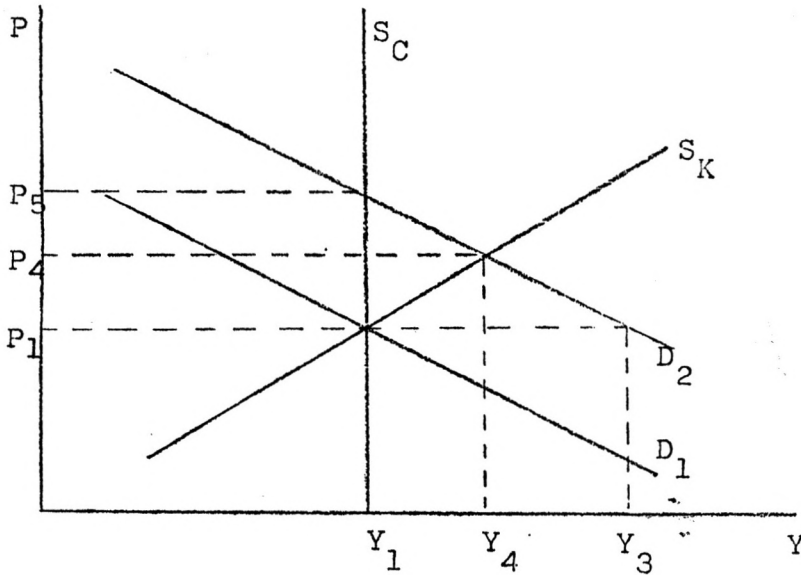
Dobijena vertikalna ponuda dohotka (i zaposlenost) ne mora biti na nivou pune zaposlenosti i odražava ovu vremensku sekvencu ekspanzije tražnje koja zatim vodi vraćanju realnih veličina (proizvodnje i zaposlenosti) na stari „prirodni“ nivo, što je Fridman izrazio vertikalnom Filipsovom krivom, kod koje je „prirodni nivo nezaposlenosti“ fiksiran, a jedino je moguće povećavati spiralu nadnice — cene.¹⁹ Na slici 7. rastuća funkcija ponude (kejnzijanci) daje šansu vladi da povećavajući tražnju poveća proizvodnju i zaposlenost, ali i cene, dok na slici 8. svaki pokušaj da se poveća zaposlenost i proizvodnja odmah vodi višim cenama i nadnicama; odmah, ukoliko akteri „racionalno predviđaju“ ili sa kraćim kašnjenjem ukoliko su pod „novčanom iluzijom“ (to je i razlika monetarizma „mark I“ i „mark II“). U ovom drugom slučaju jedino rešenje je u izmeni uslova na tržištu rada (njegova

¹⁷ R. P. Rea, op. cit., str. 36. O supstitucionom i dohodnom efektu vid. i u B. Šoškić, op. cit.

¹⁸ R. P. Rea, op. cit., str. 38.

¹⁹ H. Frish, *Theories of Inflation*, CUP, Kembridž, 1983, str. 50, 52.

fleksibilnost, ili povećanje proizvodnje po radniku).²⁰ Grafički ovo ograničenje u realnim efektima i vremenskom trajanju „kejnzijanskog konsensusa“ može se predstaviti na sledeći način:²¹

Slika 9.

S_K predstavlja kejnzijansku fleksibilnu ponudu proisteklu iz tržišta rada na kome trajno postoji rigidnost u prilagođavanju na liniji nadnice-cene-profiti i koje stoga iziskuje intervenciju. S_C predstavlja „klasično“ tržište na kome sa manjim kašnjenjem ili odmah radnici (i poslodavci) postaju svesni realno nepromenjenih odnosa uspostavljenih na višem nivou. Rast tražnje (od D_1 na D_2) po kejnzijanskom modelu uspostavlja prvo ravnotežu u P_4 , Y_4 , a zatim se efekti iscrpljuju i ravnoteža „vraća“ na nivo dohotka Y_1 , ali uz više cene P_5 . Tako se „kratkoročna“ kejnzijanska ravnoteža pretvara u „dugoročnu“ klasičnu.

Na dijagramu IS—LM to ograničenje se može predstaviti na sledeći način:²²

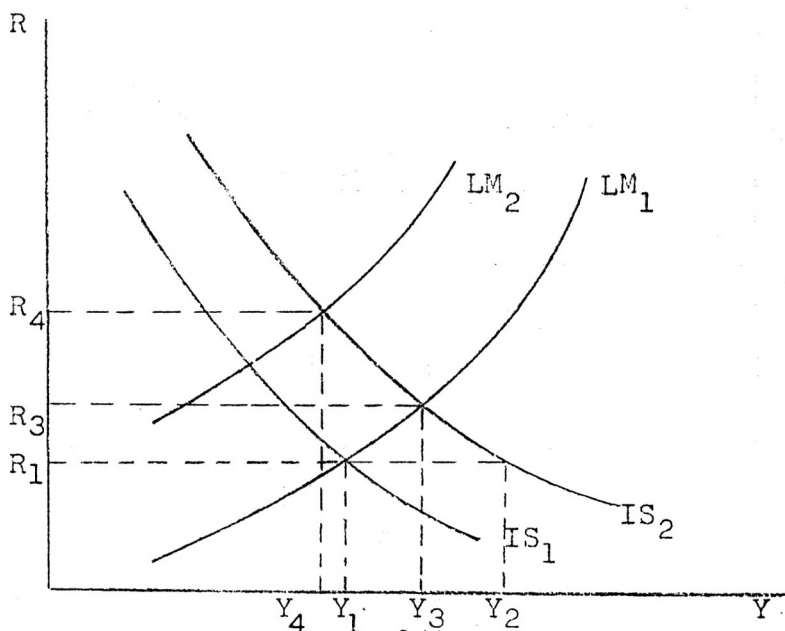
Ekspanzija tražnje (pomeranje od IS_1 na IS_2) znači veći dohodak, ali pri višim kamatama, a na tržištu rada i dobara rastu nadnice i cene (slika 7). Više nadnice, preko veće zaposlenosti, povećavaju proizvodnju samo dotle dok radnici ne shvate da se nji-

²⁰ R. P. Rea, op. cit., str. 40. Ovo je opšti zaključak i zbornika *Europe's Stagflation*, OUP, Oksford, urednik, M. Emerson, 1964, gde se prati raskorak „osiguranog“ i „stvarnog“ rasta nadnica.

²¹ R. P. Rea, op. cit., str. 43.

²² Isto, str. 44.

hove nadnice nisu promenile (možda su i manje!) i tada smanjuju ponudu rada na „stari nivo“ i pokazuju da su se oslobodili „novčane iluzije“. Tada se zaposlenost i dohodak smanjuju, ali nadnice i cene ostaju na višem nivou, što pokreće inflatorni pritisak tražnje, uzrokovan pomeranjem udesno krive IS. Zato, da bi se smi-

Slika 10.

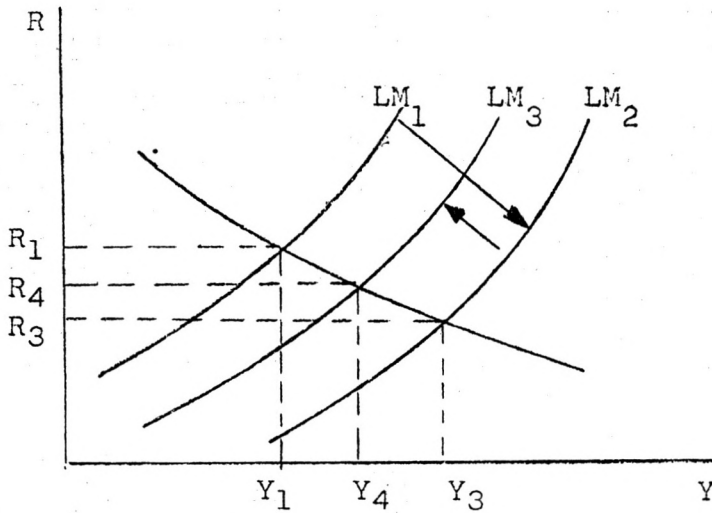
rile cene kriva LM, koja pokazuje monetarnu ravnotežu mora biti restriktivna i pomeriti se od LM_1 na LM_2 .

Slično se događa i onda kada se koristi ekspanzivna monetarna politika:²³

I ovde ekspanzivna monetarna politika i kejnzijansko povećanje tražnje pomera krivu ravnoteže LM udesno do nivoa LM_2 , gde se uspostavlja „kratkoročno“ ravnotežni dohodak Y_3 ; kako su, međutim, kamate niže (nivo R_3), rastu cene, realna ponuda novca se smanjuje, pa se monetarna politika mora „povući“ na nivo LM_1 , što kao i kod neelastične ponude „klasičke“ (S_C) znači vraćanje zaposlenosti i dohotka na „stari nivo“, bilo da se ekspanzionom politikom pomera udesno kriva IS ili LM.

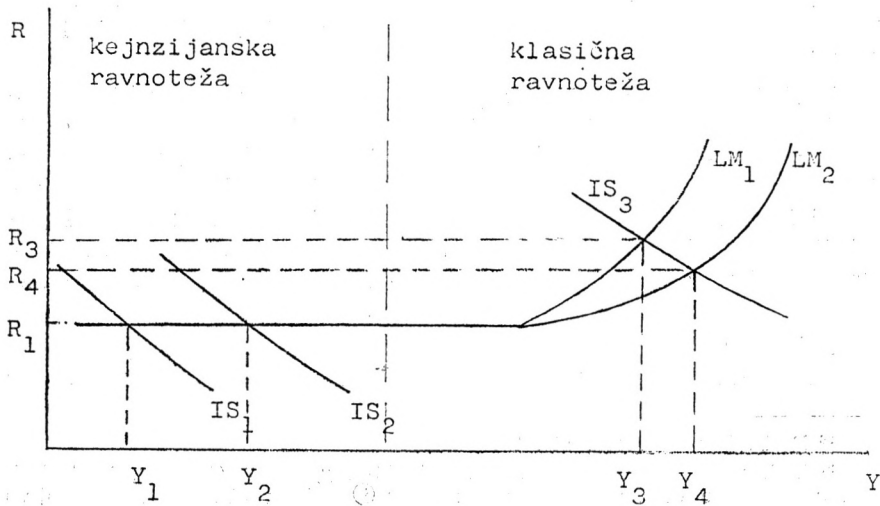
Dosadašnje razlike kejnzijanzma i monetarizma mogu se objasniti „karikom“ koja se koristi u regulaciji. Kejnzijanci regulišu intervencionistički kamatu iz koje se onda izvodi ponuda novca, a

²³ Isto, str. 48.

Slika 11.

monetaristi liberalistički, prema tržištu određuju ponudu novca, iz koje se onda izvodi kamata.²⁴ To se može predstaviti grafički na sledeći način:²⁵

Slika 12.

²⁴ N. Kaldor, *The Scourge of Monetarism*, OUP, Oksford, 1982, str. 23, 24.

²⁵ R. P. Rea, op. cit., str. 49; M. Blaug, op. cit., str. 672.

Kod kejnzijanaca na nivou niskih kamata spekulativna tražnja za novcem, zbog „zamke likvidnosti“ „progutala“ je novčanu masu koja zbog malog transakcionog novca ne može izazvati sama realne efekte; zato je potrebno ekspanzijom IS (fiskalnom politikom) i njenim pomeranjem udesno povećati dohodak, bez bitnijeg povećanja kamata. Monetaristi polaze od „gornjeg“ dela krive LM i dokazuju da je na višim nivoima kamate spekulativna tražnja za novcem već „stisnuta“, i da bi pomeranje krive IS samo izazvalo rast kamata, a ne i dohotka, jer je u tom delu kriva LM neelastična); zato se mora ići na pomeranje krive LM, u zavisnosti da li se radi o inflaciji ili recesiji.

Pored ovog prvog primera stabilnosti odnosa rada i kapitala, koji se ne mogu trajno promeniti „kratkoročnim upumpavanjem“ efektivne tražnje i primeri budžetskog deficita i platno-bilansnog deficita ukazuju na ograničene efekte kejnzijanske intervencije.

Uzmimo, prvo, primer budžeta.²⁶ Budžetski deficit može se pokriti ili štampanjem novca ili emisijom obveznica.²⁷ Ukoliko se „štampa“ novac, efekti su kao i na slici 9, odnosno realne veličine se vraćaju na „stari nivo“, a nominalne ostaju više, inflacija se učvršćuje. Ukoliko se emituju obveznice, tada je pritisak na tekuću ponudu novca manji, manji je i sadašnji inflatorni porez,²⁸ ali se prema „racionalnim očekivanjima“ može očekivati buduće razrezivanje poreza, što ne pridonosi rastu tražnje u duhu kejnzijanizma, već rastu štednje za „crna vremena“ viših poreza.²⁹ Nešto slično događa se i u „otvorenom“ modelu u koji se uključuje i devizni kurs.³⁰

U slučaju a) devizni kurs je fiksiran (kriva platnog bilansa je vertikalna, dok na horizontalnoj, pored dohotka, „čitamo“ i devalvaciju); ukoliko dođe do ekspanzije krive IS, udesno, tada očuvanje postojećeg kursa zahteva pomeranje krive LM ulevo, više kamate i inflatornu spiralu; ako se to ne desi mora se napustiti postojeći devizni kurs (tačka B). U slučaju b) devizni kurs je fleksibilan pa ni monetarna, ni fiskalna politika ne moraju da vode računa ovom ograničenju.

Primer sa „kvantitetskim relacijama“ (Lejonhufvud, Klover, Malinvo) predstavlja pokušaj „novih kejnzijanaca“ da ospore

²⁶ R. P. Rea, op. cit., str. 73.

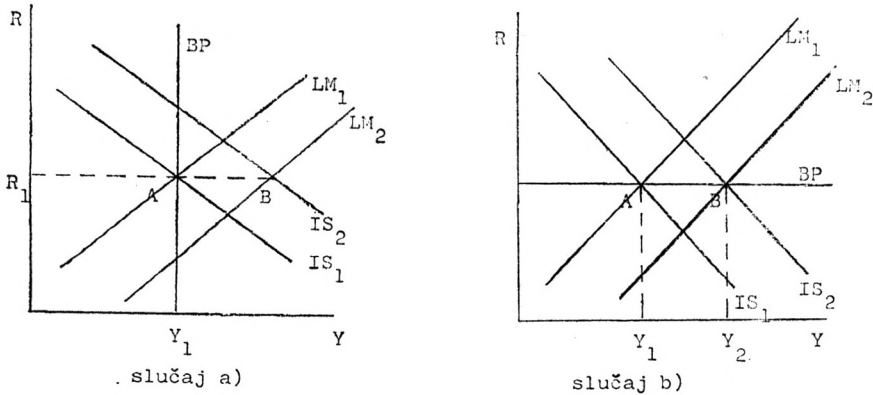
²⁷ Vid. model R. Masere u *Europe's Money*, OPU, Oksford, 1984. koji upravo pokazuje da su „štampanje novca“ i emisija obveznica neodvojivo povezani, i da ovo prvo podrazumeva pored razrezanog i inflatorni porez na građane, ali i inflatorno naduvanje imovine javnog sektora o čemu piše V. Buiter u istom zborniku.

²⁸ Isto.

²⁹ R. P. Rea, op. cit., str. 74.

³⁰ Isto, str. 118, 119. Krivu BP (platni bilans) objašnjava Šapiro, op. cit., str. 338.

nominalne-monetarne efekte kejnzijanskog povećavanja tražnje. Tu se pretpostavlja da se menjaju samo količine, a ne i cene. Ideja je sadržana u sledećem:³¹

Slika 13.

Poštoji razlika (po Kloveru) između „notional“ (pojmovnih) i „efektivnih“ veličina ponude i tražnje na tržištu dobara i rada; Malinvo to objašnjava ovako: na tržištu rada radnik je „racioniran“ u svojoj tražnji za dobrima; na tržištu dobara radnik je kao tražilac „racioniran“ svojom ponudom rada na tržištu rada; na tržištu dobara preduzetnici su „racionirani“ svojom tražnjom za radom na tržištu rada; i konačno, na tržištu rada preduzetnici su „racionirani“ svojom ponudom dobara na tržištu dobara.³² Tako uvek postoji ograničenje, „racioniranost“ kretanjima na „onom drugom tržištu“, u zavisnosti od toga da li se radi o radnicima ili preduzetnicima. Grafički ova „odbrana“ Kejnsa može se prikazati na sledeći način:³³

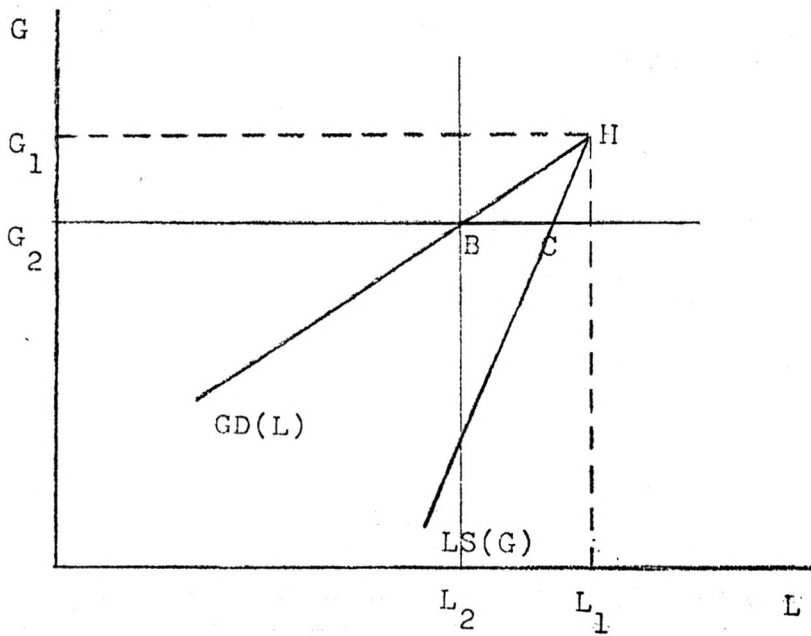
G označava tržište dobara, nivo G_1H ravnotežu, L označava rad, nivo L_1H punu zaposlenost i ravnotežu. Pomeranjem naniže ravnoteže G, radnici su „racionirani“ (na nivou G_2B) i to je njihova tražnja za dobrima ($GD(L)$); ispod pune zaposlenosti, na nivou L_2B radnici su „racionirani“ u ponudi ($LS(G)$), što znači da uvek vode računa o onome što se događa na „onom drugom tržištu“, u zavisnosti od toga da li traže robe ili nude rad. Slično je i sa preduzetnicima.³⁴

³¹ R. P. Rea, op. cit., str. 95; A. Matyas, op. cit., str. 587—589.

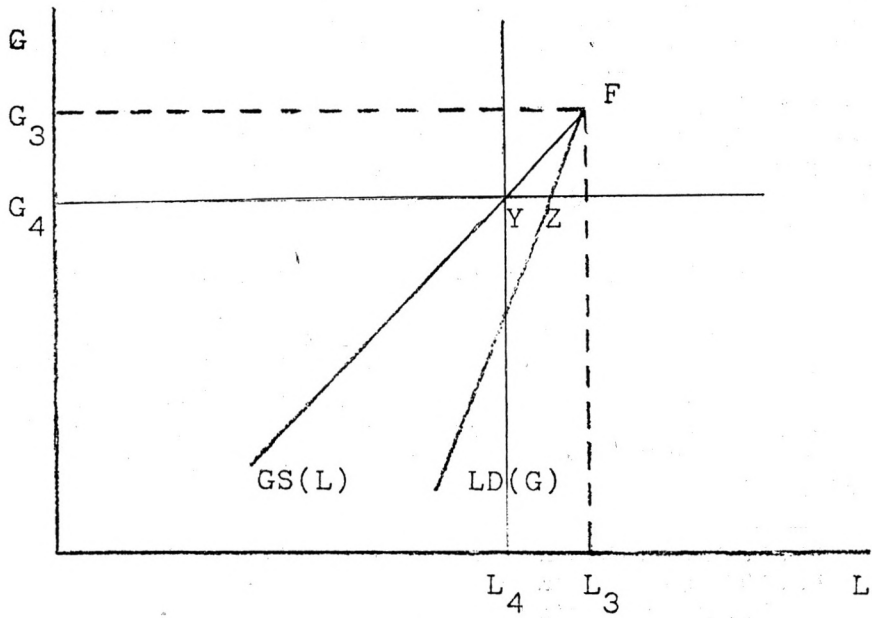
³² A. Matyas, op. cit., str. 589.

³³ R. P. Rea, op. cit., str. 95.

³⁴ Isto, str. 96.

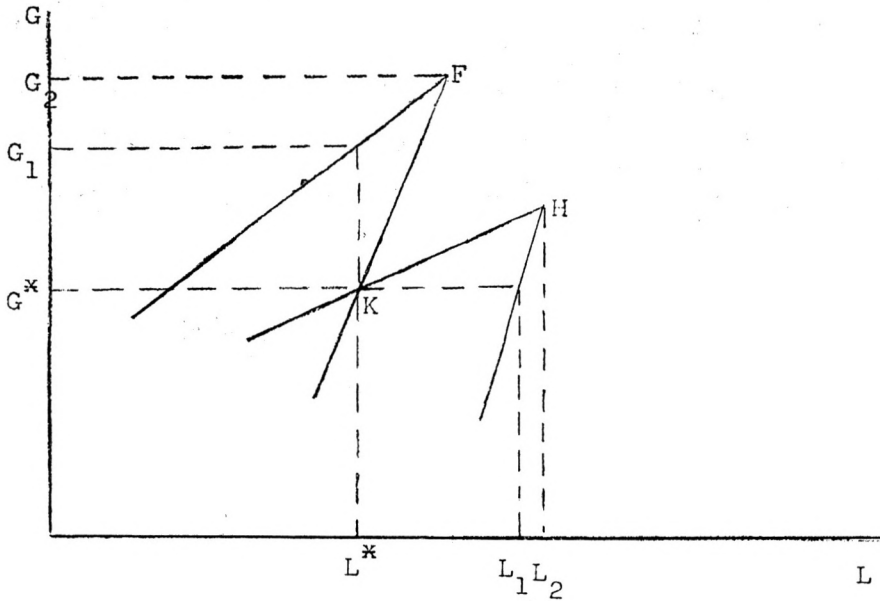
Slika 14.

Slika 15.

Neravnoteža na tržištu dobara (nivo G_4Y) „racionira“ preduzetnike kada nude dobra, odnosno nezaposlenost (nivo L_4Y) ih „racionira“ kada traže rad. Moguća ravnoteža može se predstaviti:³⁵

Slika 16.

Rešenje F pokazuje da preduzetnicima odgovara viša proizvodnja (nivo G_2) uz manju zaposlenost (nivo manji od L_2), dok rešenje koje odgovara radnicima znači manju proizvodnju (nivo manji od G_2), a zaposlenost veća, na nivou pune (nivo L_2). Rešenje u tački K je presek tražnje radnika za dobrima i tražnje preduzetnika za radom. Nivo zaposlenosti L^* je manji i od nivoa zaposlenosti u uslovima „racioniranosti“ (nivo L_1) i pogotovu od pune zaposlenosti (nivo L_2). Tako se ispoljavaju kvantitetske reakcije, a posebno je nepovoljan položaj za radnike sledeća mogućnost.³⁶

Rešenje koje odgovara kapitalistima u „granicama“ je rešenja za radnike; tačka F, naime, pokazuje da je i po zaposlenosti u uslovima „racioniranosti“ za kapitaliste ona manja od one koja odgovara radnicima (barem L^*L_1), a i po ponudi dobara koja je manja od tražnje radnika u uslovima „racioniranosti“ (G^*G_1). Ovakvo dvostruko nepovoljno rešenje sada ćemo, u drugom delu, ilustrirati primerom „nagodbe“ — trejd-ofa rada i kapitala, gde i u

³⁵ Isto, str. 98.

³⁶ Isto, str. 100.

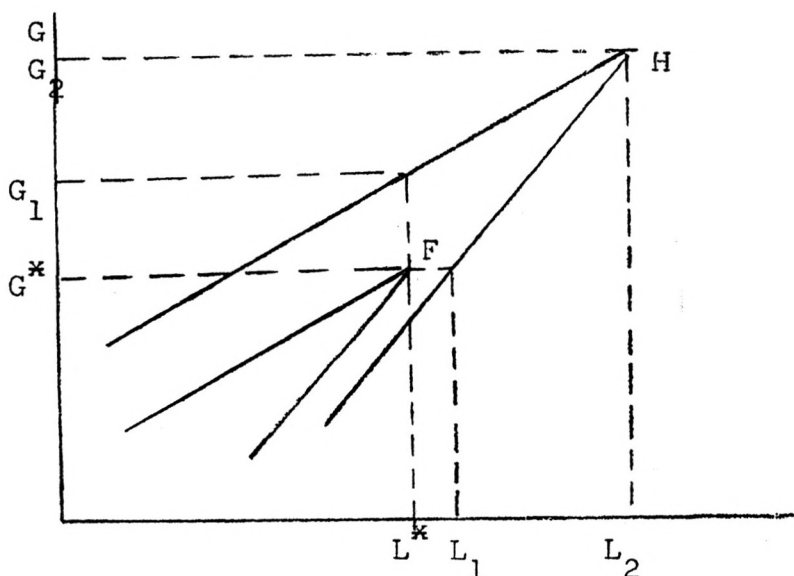
političkim i ekonomskim odnosima svaka strana ima svoje oružje, ali i podleže ograničenju. Radnici imaju u rukama svoju militantnost, a kapitalisti mogućnost nezaposlenosti. Prikazaćemo neke od mogućnosti u tom domenu.

Po mišljenju Prževorskog³⁷ sadašnji razvoj kapitalizma i ekonomski kejnzijanski konsensus rada i kapitala u sferi političkih odnosa dovodi u pitanje tri klasične teze klasnih odnosa:

(1) postojanje stalnog antagonizma i konflikta materijalnih interesa rada i kapitala;

(2) nužnost transformisanja demokratije u diktaturu što prati zaoštrenu ekonomsku krizu;

(3) nužnost pretvaranja ekonomske u političku krizu koja znači i slom kapitalizma.

Slika 17.

Reprodukovanje kejnzijanskog konsensusa na osnovama državne intervencije ublažavalo je svaku mogućnost zaoštavanja prethodno navedenih protivrečnosti. Suštinu kejnzijanizma B. Olin izrazio je rečima: „Dominira tendencija nacionalizacije potrošnje nasuprot nacionalizaciji ‚sredstava za proizvodnju‘ u duhu marksističkog socijalizma“.³⁸ Kejns je svojevremeno pisao: „Za državu nije presudno važno vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju.

³⁷ A. Przeworsky, *Capitalism and Social Democracy*, CUP, Kembridž, 1985, str. 134.

³⁸ Isto, str. 37.

Ukoliko ona može da odredi dovoljno resursa po baznoj stopi prinosa tada je ona učinila sve³⁹. Unošenje efektivne tražnje rada, namesto neoklasične ponude kapitala bilo je osnovica kejnzijanskog konsensusa. Prževorski piše: „Kao neposredni proizvođači najamni radnici nemaju institucionalno pravo na proizvod, a kao građani oni to pravo mogu ostvariti u demokratskom sistemu“⁴⁰. Zaoštravanje odnosa između „faktora proizvodnje“ rada i kapitala u duhu tržišnih odnosa zamenjuje kejnzijansko upravljanje, i u sferi ekonomskog i političkog, efektivnom tražnjom, što podrazumeva učestvovanje u ekonomskom i političkom sistemu. Prževorski ističe da je to otvorilo put učestvovanju, opredeljenju na konsensus, saglašavanje, učestvovanje u izbornom postupku. Kako u demokratskom sistemu niko a priori ne može da nametne svoju volju, prisutna je neizvesnost koja je i najvažniji faktor stalnog diskontovanja budućnosti na sadašnjost i sameravanja efekata svake opcije. Ključno za konsensus je: „U svakom trenutku mora postojati povećavanje nadnica neophodno za reprodukovanje saglasnosti“⁴¹. Iz prethodne analize videli smo da je kejnzijanska ponuda elastična i da pretpostavlja da realni efekti na strani proizvodnje i zaposlenosti nadmašuju nominalno veće nadnice i cene; to je osnova konsensusa, saglašavanja rada i kapitala, gde se borbenost radnika potiskuje za račun kasnijeg povećavanja proizvodnje i zaposlenosti. Raskidanje tog konsensusa vezano je sada za uverenje da je „klasična ponuda“ (neoklasika i monetaristi) ipak fiksna i da se realni efekti na strani proizvodnje i zaposlenosti, kada se okonča „novčana iluzija“ rada i kapitala, iscrpljuju, dok nadnice i cene, ostaju.

Prževorski formalizuje odnos rada i kapitala kroz model u kome dolazi do izražaja osnovna ideja: rad raspolaže „oružjem“ militantnosti, a kapital „oružjem“ nezaposlenosti i sameravanjem sadašnjih efekata korišćenja „oružja“ u odnosu na buduće efekte u domenu proizvodnje, zaposlenosti i rasta nadnica i profita, dolazi se do rešenja koje ili znači raskidanje ili održavanje konsensusa.

Ukoliko je $P(t)$ profit, r militantnost radnika izražena kroz deo profita koji se mora pretvoriti u nadnice da bi se reprodukovala saglasnost, tada se povećanje nadnica može odrediti kao:⁴²

$$\Delta \hat{w}(t) = rP(t), \quad r > 0 \quad \text{ili} \quad (1)$$

$$\Delta \hat{w}(t) = w_{t-1} + rP_{t-1} \quad (2)$$

(2) pokazuje da je sadašnje povećavanje nadnica jednako onome

³⁹ Isto, str. 37, 38.

⁴⁰ Isto, str. 143.

⁴¹ Isto, str. 147.

⁴² Isto, str. 148.

što su radnici imali i delu koji su izvojevali od profita. Dinamika društvenog proizvoda $Y(t)$ može se predstaviti:

$$Y(t+1) = (1 + s/c)P(t) + W(t) \quad (3)$$

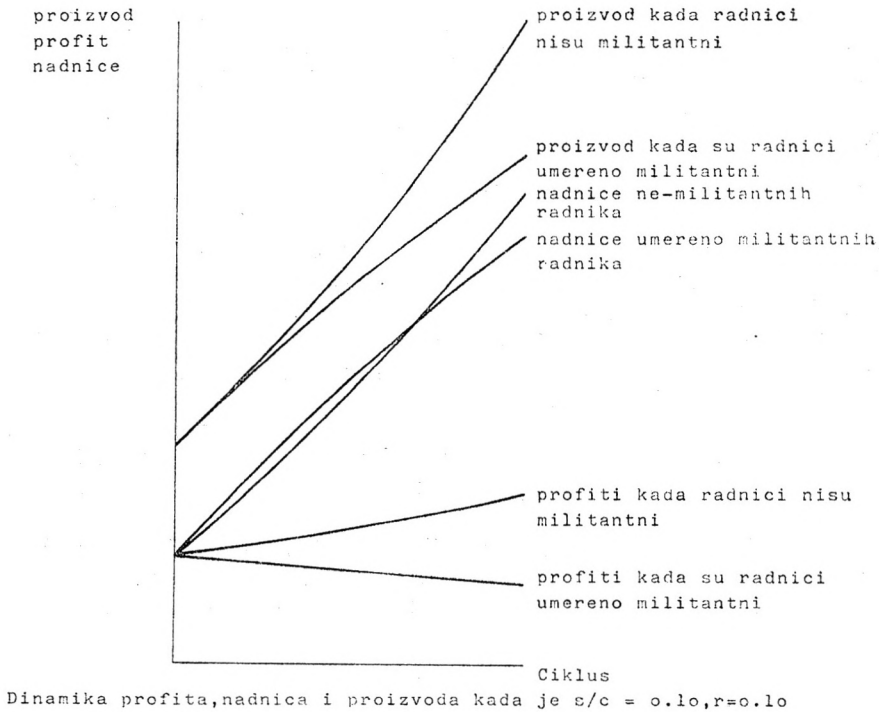
gde „s” označava štednju iz profita, a „c” kapitalni koeficijent („s” je „kvantitativna”, a „c” „kvalitativna” mera efikasnosti kapitala).

Iz ovako određene nadnice (2) i društvenog proizvoda (3), možemo odrediti odnose profita i nadnice u zavisnosti od militantnosti radnika „r”.⁴³

(1) *nisu militantni*: profiti i nadnice rastu eksponencijalno;

(2) *blago militantni*: profiti padaju sve brže, a nadnice rastu sve sporije.

(3) *jako militantni*: nadnice brzo rastu, a zatim opadaju. To se može videti i na slici 18.⁴⁴

Slika 18.

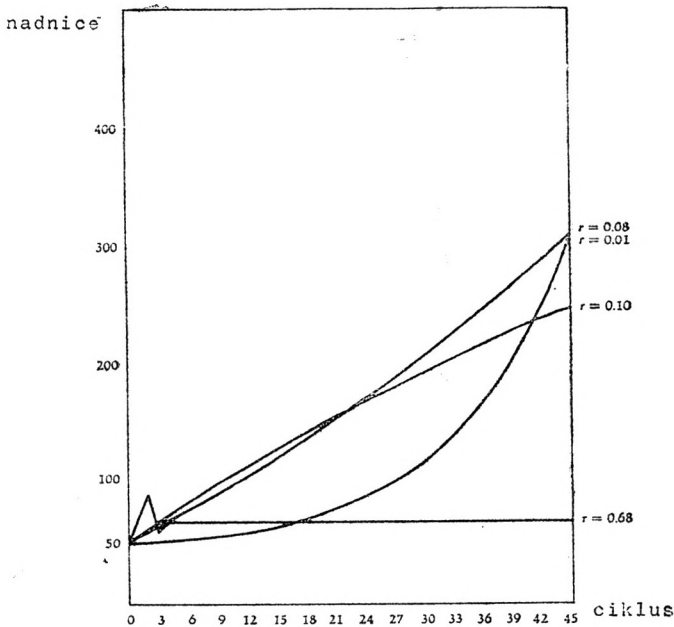
Zaključak koji odgovara duhu kejnzijanskog konsensusa je da radnici bolje prolaze kada nisu militantni; velika militantnost iza-

⁴³ Isto, str. 150.

⁴⁴ Isto, str. 152.

ziva krizu, a blaga militantnost koristi za radnike odlaže isuviše u budućnost. Pretpostavka koju neoklasika, i sada monetarizam, dovodi u pitanju jeste neelastičnost krive ponude proizvoda, koja posle oslobođenja od „novčane iluzije“ realne odnose vraća na stari, „prirodni“ nivo, uz nominalno više nadnice i cene.⁴⁵

Testiranje koje je Przeworski izvršio za veći broj ciklusa pokazuje kretanje nadnica za dati odnos s/c i moguće varijante militantnosti. I ovde se pokazuje opravdanost konsensusa, jer nadnice najbrže rastu za najmanju militantnost „r“. To se vidi na slici 19.⁴⁶

kretanje nadnica u zavisnosti od različite militantnosti, $s/c=0.10$

Slika 19.

U drugoj varijanti, na slici 20, vidimo kako se kreću nadnice ukoliko je borbenost radnika fiksirana; zaključak je da one najbrže rastu ukoliko je s/c najviše, što znači da odnos štednja/kapitalni koeficijent (kvantitativni: kvalitativni pokazatelj efikasnosti) povećava društveni proizvod, profit, a zatim i deo koji će kroz nadnice pripasti radnicima — $rP(t)$.⁴⁷

⁴⁵ Isto, str. 152; M. Jakšić, „Realna privreda i novčana iluzija“, *Ekonomist*, u štampi.

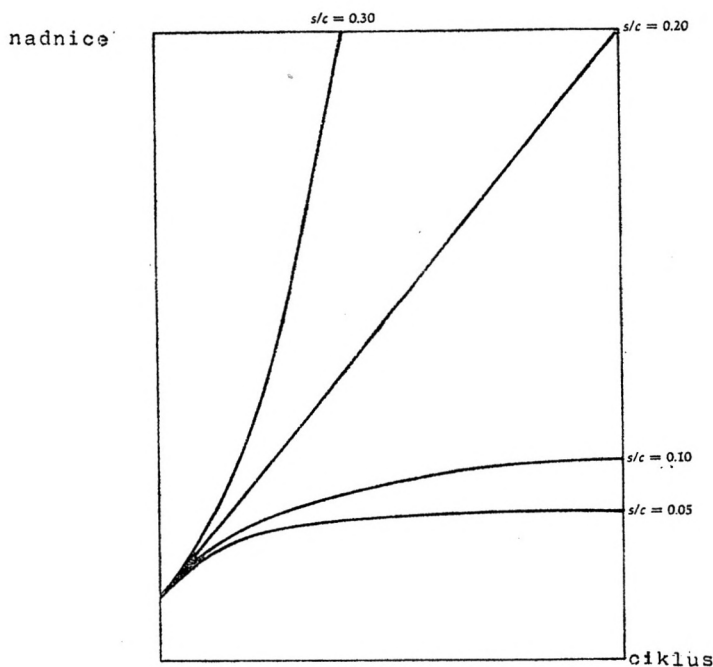
⁴⁶ A. Przeworsky, op. cit., str. 154.

⁴⁷ Isto, str. 155.

U ovom slučaju militantnost $r=0,1708$ značila bi da 17,8% profita pripadne radnicima. To znači da postoje minimalne nadnice i minimalni profiti neophodni za reprodukovanje saglasnosti:

— postoje minimalne nadnice da bi se *sada* reprodukovala saglasnost (zavise od „ r ”);

— postoje minimalni profiti koji pokreću akumulaciju i rast nadnica u *budućnosti*. (zavise od s/c).

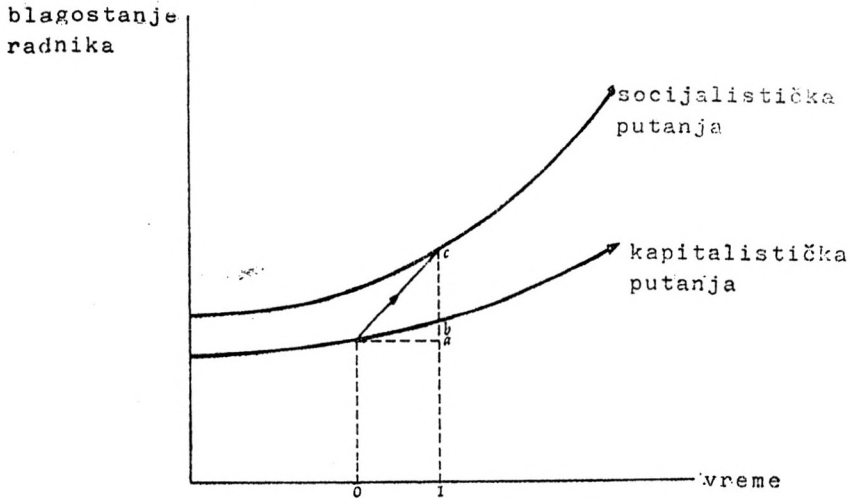
kretanje nadnica kada je $r=0,1708$, a štednja iz profita raste

Slika 20.

Tako se radnici i kapitalisti kreću između sadašnjosti i budućnosti. Radnici tako biraju između sadašnje borbenosti (r) ili čekanja na buduće efekte (s/c). Sam izbor za jednu ili drugu opciju može se predstaviti i grafički:⁴⁸

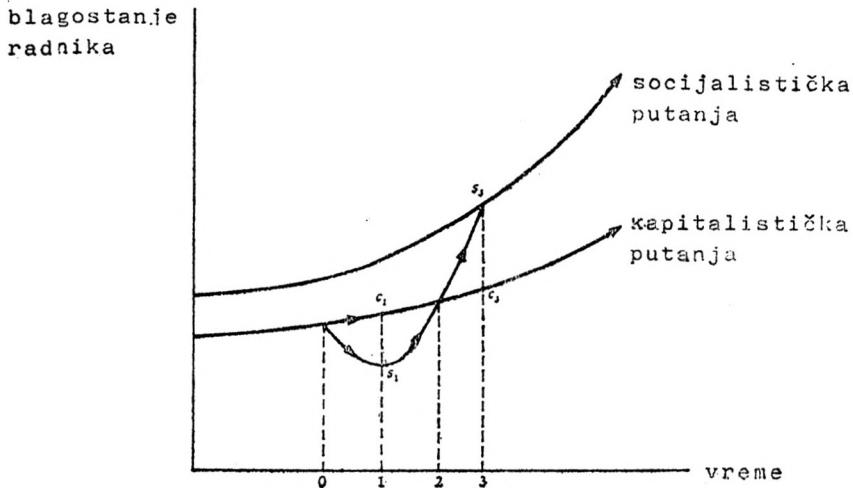
Radnici imaju razloga da povećaju borbenost i optiraju socijalizam jer je ab poboljšanje unutar kapitalizma manje od ac kada se opredele za socijalizam. Problem međutim nastupa kada oni na „socijalističkoj putanji“, od trenutka O (slika 22) moraju da pri-

⁴⁸ Isto, str. 175.

Slika 21.

hvate pad standarda, koji traje sve do trenutka 1, da bi se tek u trenutku 2 izjednačio sa kapitalizmom, a u trenutku 3 ga nadmašio (blagostanje radnika veće za c_3s_3).⁴⁹

Slika 22.

⁴⁹ Isto, str. 177.

Radnici će tako stalno porediti nadnice koje dobijaju i rizik koji sa sobom donosi konsensus. Uslovi njihovog ponašanja mogu se izvesti iz:

$$\Delta Y(t) = \Delta P(t) + \Delta W(t) \quad (4)$$

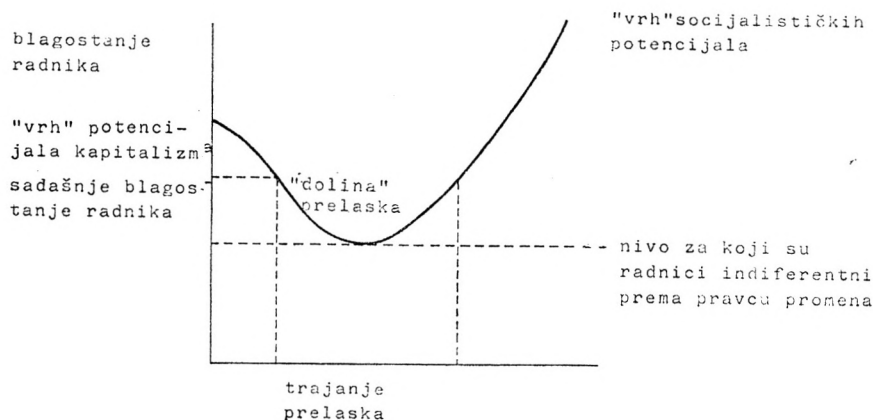
$$\Delta W(t) = rP(t) \quad (5)$$

$$\Delta P(t) = (s/c - r)P(t) \quad \text{ili} \quad (6)$$

$$P(t+1) = (1 + s/c - r)P(t) \quad (7)$$

Jednačina (7) pokazuje odnos budućih profita koje radnici treba da „čekaju“ da bi iz njih dobili više nadnice (faktor s/c) ili da se sada bore za veći udeo u sadašnjim profitima (faktor „ r “).

Izbor između sadašnjeg i budućeg povećavanja može se prikazati na sledeći način:⁵⁰

Slika 23.

(1) ukoliko je $r < s/c$ radnici nisu borbeni i omogućavaju akumulaciju, pa nadnice rastu eksponencijalno;

(2) ukoliko je $s/c < r < (1 + s/c)$ tada radnici povećavaju svoju borbenost, tako da nadnice rastu, a zatim stagniraju;

(3) ukoliko su vrlo borbeni $r > (1 + s/c)$ i ta borbenost sve više raste, nadnice u početku rastu, a zatim više ne, jer je profit smanjen.

Iz prethodne analize Prževorski izvodi teoreme najboljeg odgovora radnika, odnosno kapitalista.

Teorema najboljeg odgovora radnika: Ukoliko je vremenski horizont dovoljno dug, tada će najbolji radnikov odgovor biti — kompromis „ r “ militantnosti i „ a “ diskontne stope. Radnici će ući u

⁵⁰ Isto, str. 178.

kompromis (prilagoditi r) ukoliko je a , diskontna stopa, manja od stope prinosa s/c .

$$\left. \begin{array}{l} r^*(s) > (1+s/c), a > 1/c \\ r^*(s) > (1+s/c), a > s/c \end{array} \right\} \text{ raste militantnost } r^*$$

$$r^*(s) < (1+s/c), a < s/c$$

*Teorema najboljeg kapitalistovog odgovora.*⁵¹

Ukoliko je vremenski horizont dovoljno dug, kapitalistov najbolji odgovor biće da investira sve dotle dok je njegova diskontna stopa (b) manja od stope prinosa ($1/c-r$).

$$s^*(r) < 0, b > 1/c$$

$$s^*(r) < 0, b > (1/c-r)$$

$s^*(r) > 0, b < (1/c-r)$ — jedino ovde investira ($s^*(r) > 0$), jer je diskontna stopa (b) manja od stope prinosa (kapitalni koeficijent minus borbenost radnika kao deo profita — $(1/c-r)$).

Konsensus rada i kapitala je igra dva igrača: ukoliko su nesigurni, tada i radnici i kapitalisti povećavaju svoj diskont (respektivno a i b), pa je teže da se ispune uslovi konsensusa:

za radnike: da je militantnost manja od stope prinosa, za diskontu stopu manju od stope prinosa:

$$r^*(s) < (1+s/c), a < s/c;$$

za kapitaliste: da je investiranje veće, za diskontnu stopu manju od stope prinosa:

$$s^*(r) > 0, b > (1/c-r).$$

Radnicima stoji na raspoloženju borbenost koja je u funkciji investiranja, dok kapitalistima stoji na raspoloženju investiranje koje je funkcija militantnosti radnika. Radnici su militantni bez obzira na s/c (to su i njihove nadnice, preko $rP(t)$), a kapitalisti dezinvestiraju, bez obzira na militantnost radnika.⁵² U tom slučaju nema konsensusa, jer ni „oružje“ radnika (militantnost) ni „oružje“ kapitalista (investiranje) ne vodi računa o kretanju štednje ili militantnosti, respektivno. Tako vidimo da i u ekonomskom i političkom domenu kejnzijanski konsensus zavisi od diskontovanja budućnosti na sadašnjost. U sferi ekonomije to se izražava kroz elastičnu krivu ponude koja omogućava rast realne veličine pro-

⁵¹ Isto, str. 189.

⁵² Isto, str. 192.

izvodnje i zaposlenosti, a da pri tom ne deluje „novčana iluzija“ koja realne veličine vraća na „prirodne“ uz nominalno više nadnice i cene. U sferi političkih odnosa rada i kapitala konsensus će se reprodukovati sve dok su ispunjeni uslovi diskontovanja, odnosno vere da će se obezbediti povećanje nadnica (za radnike) i profita (za kapitaliste).

Dr Miomir JAKŠIĆ

„KEYNESIAN CONSENSUS: ECONOMIC AND POLITICAL
REPERCUSSIONS“

(Summary)

In the work „Keynesian Consensus: Economic and Political Repercussions“ the author points out the reasons of its dissolution: keynesianism presupposes „money illusion“, so that in the long run workers and capitalists, when they receive their incomes believe that beside nominal increase their incomes also relatively increase; monetarist counter-revolution, however, pointed out that only in the short run it is possible to increase production and employment while in the long run, according to the hypothesis on „natural rate of employment“, these aggregates return to their previous level while money incomes and prices retain their level, so that state intervention only produces inflation.

The author analyses the relations between workers and capitalist through Przeworsky's model and his theorems of „best reply of workers“ and „best reply of capitalist“: each side compare its present share in product with future expected incomes in case of compromise or struggle. Workers as their weapon use strike-pressure, while the employers use the threat of unemployment, so that the final result will follow from process of discounting: workers will increase their militancy if their discount rate is less than the rate of return, while capitalists will continue with investment as long as their discount rate is less than the rate of return.